

Želja za djecom i apstinencija od djece: odrednice, korelati i mogućnosti društvene intervencije

Mira Čudina-Obradović
Učiteljska akademija
Sveučilište u Zagrebu

Izvorni znanstveni članak
UDK: 055.62.323.23
Primljeno: studeni 1999.

Josip Obradović
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu

*U radu se uspoređuju i stavljaju u međusobni odnos rezultati demografskih, socio-
loških i sociopsiholoških istraživanja fertilitetne motivacije i ponašanja u svijetu, kako bi
se definirali pojmovi, utvrdile odrednice pojedinih vidova fertilitetnog ponašanja i odredi-
li uzroci smanjenoga fertiliteta u zemljama ekonomski razvijenoga Zapada. Osobita se
pozornost posvećuje donošenju odluke o radanju djece kao složenog procesa vaganja i
odmjeravanja ulaganja i zadovoljenja u postizanju nekih osobnih vrijednosti i uskla-
đivanja s općim društvenim vrijednostima. Raščlanjuju se promjene u društvenim i indi-
vidualnim vrijednostima djeteta i roditeljstva suvremenih društava, te se pretpostavlja da
se u njima pozitivan odnos prema fertilitetu ne može postići uz tradicionalne, patrijarhal-
ne oblike bračne zajednice. Predlaže se promidžba i socijalizacija za egalitarni model
bračne zajednice, u kojemu će se usklađivati egalitarnost moći, opterećenja i individualne
autonomije s općim vrijednostima djeteta, bračne zajednice i zajedničkih materijalnih i
emotivnih probitaka.*

Ključne riječi: fertilitetno ponašanje, fertilitetna motivacija, socijalizacija za ferti-
litet, roditeljstvo, majčinstvo, očinstvo.

UVOD

Smanjivanje broja rođene djece ili svojevrsno "demografsko umiranje" naš je značajan društveni problem (broj rođene djece po jednoj ženi se smanjio od 2,18 u 1960. na 1,67 u 1996. godini /Puljiz, 1999./). * Sličan je trend tipičan i za zemlje razvijenoga Zapada, za Zapadnu Europu, gdje se broj novorođene djece kontinuirano smanjivao od 2,69 djeteta po jednoj ženi u 1960-im godinama do 1,40 u 1995. godini (Chesnais, 1996.), za europske bivše socijalističke zemlje, gdje je najniži broj rođene djece po ženi dostignuo 0,77 u Njemačkoj na području bivše DDR (Puljiz, 1999.), tj. opao sa 12,0 na 1000 stanovnika do 5,1 na 1000 stanovnika (Adler, 1997.), za SAD gdje postoje zna-

čajne fluktuacije, ali i izraziti pad u posljednjem desetljeću, pa se očekuje da će čak od 25% žena, rođenih 1962. i kasnije, biti bez djece (Heaton i dr., 1999.) te za zemlje u razvoju (od 6,0 djeteta po ženi u 1960-im godinama do 3,8 u 1990-ima), s tim da je najveći pad nataliteta primijećen u Aziji i Latinskoj Americi, a gotovo i ne postoji u zemljama južno od Sahare (Bongaarts i Cotts Watkins, 1996.). U Hrvatskoj, osim opadanja broja rođene djece (od 16,7 na 1000 stanovnika u 1965. godini do 12,1 na 1000 stanovnika u 1997.godini, *Statistički ljetopis Republike Hrvatske*, 1998.) podaci jasno pokazuju da se izrazito smanjuje broj obitelji s više od dvoje djece, da opada broj obitelji s djecom uopće, da raste broj samačkih kućan-

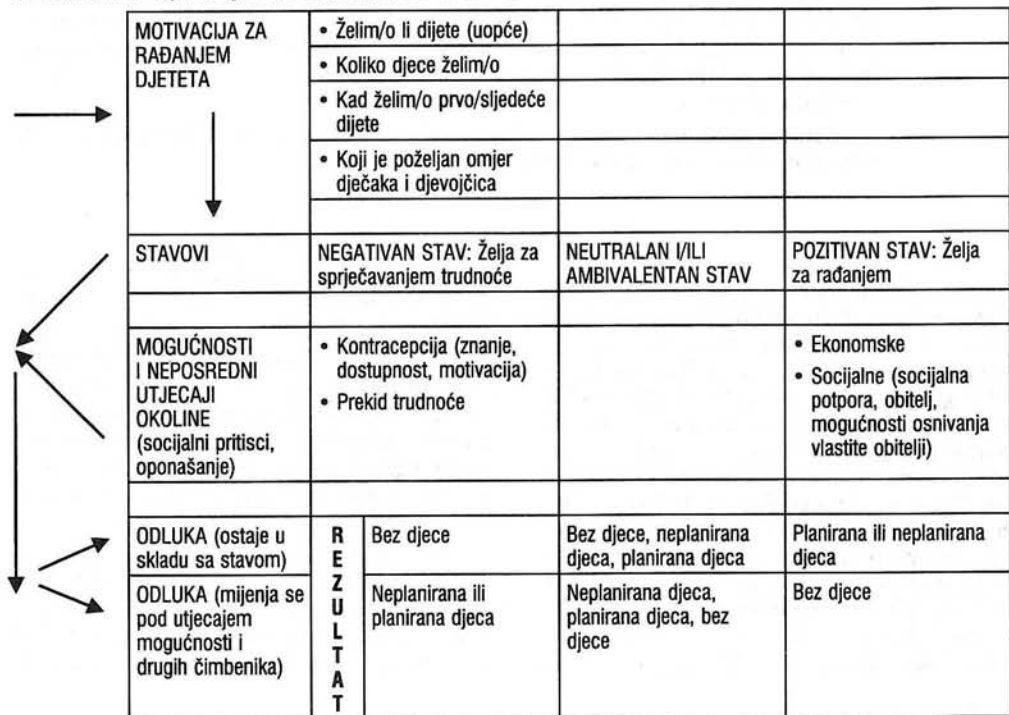
* Rad je dio istraživačkog programa *Socijalna struktura i socijalna integracija*; financijski ga podržava Ministarstvo znanosti Republike Hrvatske, a provodi Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb (402-02/96.-08/738).

stava ili kućanstava bez djece, te da izrazito opada broj novosklopljenih brakova (od 9,0 na 1000 stanovnika u 1965. godini do 5,4 na 1000 stanovnika u 1997. godini; *Statistički ljetopis Republike Hrvatske*, 1998.). Nema sumnje da problem prelazi okvire demografije, pa i okvire svake od posebnih znanstvenih disciplina, kao što su sociologija ili psihologija. Jedini opravdan i, vjerojatno, plodonosan pristup izučavanju drastičnih demografskih promjena bi bio interdisciplinarni pristup koji bi uključio demografska, sociološka, sociopsihološka i psihološka objašnjenja. Jer, pitanje ljudske reprodukcije uključuje opće vrijednosti određenog društva u određenom vremenu (sociološke varijable), životne vrijednosti i orijentacije potencijalnih roditelja, kao i želju i motivaciju za roditeljstvom (socio-psihološke varijable), mogućnosti, prilike i okolnosti za roditeljstvo (biološke, ekonomske i socijalne varijable) te planiranje, odlučivanje za trudnoću i vremensko raspoređivanje i broj trudnoća (psihološke

varijable). Različiti su čimbenici, njihova važnost i redoslijed utjecaja na ove različite aspekte ili faze u kompleksu koji možemo nazvati fertilitetno ponašanje. Među prvim sociološkim i sociopsihološkim objašnjenjima opadanja fertiliteta koja su pružili Cherlin (1981.), Thornton i Freedman (1983.) i Van de Kaa (1987.), ono je posljedica promjene sustava vrijednosti do kojega je došlo u mnogim zemljama, a uvjetovalo je promjene u poželjnosti djeteta u obitelji. Razlozi takvih promjena u sustavu vrijednosti traže se u novom stilu života, ženinom zaposlenosti, povećanom obrazovanju i promjeni profesionalnih aspiracija novijih generacija. No, taj se pristup ograničava samo na dio cjelovitog sustava fertilitetnog ponašanja i ne može ga cijeloga objasniti. Za raščlambu cjelovitog sustava važno je, ponajprije, iz sustava fertilitetnog ponašanja izdvojiti zavisnu varijablu, krajnji rezultat tj. fertilitet. To je "začeće i rađanje djece; stvarno reproduktivno ponašanje pojedinaca, parova, skupina ili čita-

Slika 1.

Fertilitetna motivacija i mogući međuutjecaji njenih odrednica*

* Prilagođeno prema: Gutman (1985.)

ve populacije" (Miller, 1987.), pa ćemo pojam fertilitetne motivacije suziti na želju za rađanjem djeteta, bez obzira na broj željene djece i bez obzira na vrijednosti koje pojedinac vezuje za rođenje djeteta. Na fertilitet pojedinca ili bračnoga para utječu tri široke skupine varijabli: ciljevi (motivacija i stavovi), mogućnosti i odluka, pa razumijevanje odrednica fertilitetne motivacije pretpostavlja razumijevanje ciljeva, mogućnosti i odluka pojedinaca kao i svih odrednica koje djeluju na te varijable. Tako shvaćen cjelovit sustav fertilitetnog ponašanja mogli bismo zamisliti kao složen model, prikazan na slici 1. Radi pojednostavnjenja ćemo iz sustava izuzeti biološke mogućnosti reprodukcije i promatrati samo skupine koje su biološki sposobne za reprodukciju pa rađanje ovisi o njihovom izboru i odluci.

Ako pogledamo sustav čimbenika, prikazan u slici 1., i zamislimo sve moguće utjecaje na svakoga od njih, očito je da su prva objašnjenja opadanja fertiliteta (Cherlin, 1981.; Thornton i Freedman, 1983.; Van de Kaa, 1987.) nedostatna, jer su usredotočena prvenstveno na želju za djetetom i to na jednu od njenih odrednica, a to je sustav vrijednosti pojedinca. Mnogobrojni utjecaji na motivaciju, mogućnosti i odluku mogu dovesti do istih rezultata, bilo da se radi o pozitivnim, neutralnim ili negativnim stavovima prema rađanju. Zato, smatramo, sustav reproduktivnog ponašanja valja promatrati kao nekoliko skupina odrednica fertiliteta: motivacija za rađanje, stavovi prema rađanju djece, mogućnosti za rađanje djeteta, donošenje odluke i njihov rezultat: fertilitet/apstinencija od fertiliteta, kako je to prikazano u slici 1. Razumijevanje demografskih kretanja, promjena u fertilitetnom ponašanju, pa i opadanja fertilitetne motivacije nije moguće bez dobrog poznavanja svakoga od tih čimbenika i njegovih mogućih odrednica. Populacijska i obiteljska politika (Puljiz, 1999.) mora uzeti u obzir spoznaje, ne samo o globalnim demografskim kretanjima, nego i o promjenama u fertilitetnoj motivaciji pojedinaca i bračnih parova te o utjecajima na te promjene koji se mogu pojačati ili umanjiti namjernom intervencijom društva.

U ovom ćemo članku raščlaniti različite vidove fertilitetne motivacije i ponašanja, kao i spoznaje istraživanja tih vidova u različitim društvima, kako bismo ih mogli iskoristiti za zaključivanje o učinkovitim mjerama populacijske i obiteljske politike.

ODREDNICE FERTILITETNE MOTIVACIJE I STAVOVA

Fertilitetna motivacija nije nipošto jednostavan pojam percepcije poželjnosti ili nepoželjnosti (rađanja) djeteta. Stavovi prema rađanju djeteta mogu biti neutralni (što je česta pojava prije rođenja prvog djeteta), mogu biti pozitivni (što je često stav prema drugom djetetu) ili negativni, što je često nakon rođenja drugog djeteta (Townes i dr., 1976.). Iako bismo očekivali da pozitivan stav prema rađanju djeteta proizlazi iz vrijednosti vezanih za samo dijete (novo biće koje ima vrijednost samo kao takvo i kao novi član društvene zajednice), studija Townes i suradnici (1976.) definirala je pet skupina vrijednosti koje roditelji ostvaruju rađanjem djeteta, a "čista" vrijednost djeteta izražena je samo dvjema između 19 različitih vrijednosti: vrijednost djeteta kao takvog i vrijednost roditeljstva kao brige za novo biće. Vrijednosti koje pojedinac vezuje za rađanje djeteta mogu varirati, ovisno o društvenim okolnostima i značajkama pojedinog potencijalnog roditelja, od vrijednosti vezanih za sebe i partnera (samoaktualizacija, osjećaj vlastite vrijednosti i zrelosti), za roditeljstvo (doživljaj roditeljstva, brige i razvijanja novog bića), za dobrobit obitelji (materijalne, socijalne, duhovne), za dijete kao takvo (razvoj novog samostalnog bića), za dobrobit šire obitelji (održavanje i nastavak obitelji) i za društvo u najširem smislu (održanje nacije, ispunjenje duga prema društvu ili vjeri). One se mijenjaju u funkciji broja djece, pa motivacija za prvo, drugo ili treće dijete može biti rezultat sasvim različitih vrijednosti roditelja (Townes i dr., 1976.), a mnoge vrijednosti koje navode Townes i suradnici (1976.) imaju i negativni predznak, tj. predstavljaju teškoće što proizlaze iz rađanja djeteta. Mnoštvo je varijabli za koje je logično pretpostaviti da predstavljaju odrednice fertilitetne motivacije i stavova. Zanimljiv je prijedpor između zastupnika "biosocijalne", u stvari biološki određene motivacije žene za rađanjem (Udry, 1996.) i autora koji smatraju da je u vrijeme proširene kontracepcije reprodukcija izgubila biološku utemeljenost te da je rezultat dobrovoljne odluke, temeljene na utjecaju socioekonomskih čimbenika (Rindfuss i Brewster, 1996.) ili, pak, socioekonomskih čimbenika (obrazovanje, zaposlenje i ekonomska neovisnost budućih majki) koji se prelama ju kroz osobne stavove i vrijednosti potencijal-

nih roditelja, kao što je individualizam, autonomija ili tradicionalne vrijednosti patrijarhalne obitelji (Corijn i dr., 1996.; Jones i Brayfield, 1997.; Seccombe, 1991.; Adler, 1997.) ili, pak, čistih psiholoških karakteristika budućih roditelja (Davidson i Jaccard, 1976.).

Socioekonomske teorije fertilitetne motivacije

Prema socioekonomskim teorijama fertilitetne motivacije razumijevanje socioekonomskih promjena u industrijaliziranim društvima od neposredne je važnosti za razumijevanje pojave opadanja broja rođene djece i može dati jasniju sliku nego tumačenja te pojave kao smanjene želje za roditeljstvom. Poznato je da je vrijednost djeteta i djetinjstva, vrijednost "dijete samo kao takvo" nastala tek u 19. stoljeću (Aries, 1962.), a ta je promjena vrijednosti posljedica razvoja društava iz poljoprivrednih u industrijska. Industrijski razvoj, tj. nemogućnost djece da produktivno sudjeluju u stvaranju dobara i povećana potreba za ženskom radnom snagom, proizvela je značajne promjene u vrijednosti djece, pa prema tome i u pozitivnosti/negativnosti stava prema rađanju. Caldwellova (1982.) teorija "tokova sredstava" (*wealth flows*) tumači smanjenje fertiliteta upravo promjenama u vrijednosti djeteta, koje su izazvale promjenu toka sredstava: povećanje vrijednosti djeteta preusmjerilo je tok sredstava od roditelja prema djetetu, dok je u ranijim razdobljima tok bio u smjeru od djeteta prema roditelju. To znači, da su u ranijim razdobljima dominirale vrijednosti koristi od djeteta, dijete kao (buduća ili sadašnja) radna snaga, osiguranje starosti, održanje imanja, bogatstva i prestiža obitelji, te su koristi rađanja djeteta znatno premašivale ulaganja i žrtve roditelja. U društvu u kojem je tok bogatstva usmjeren prema roditeljima, sociopsihološka roditeljska aritmetika je u korist pozitivnog stava prema rađanju i, posljedično, velikog broja djece u obitelji. Usredotočenje društva na vrijednost djetinjstva i važnost dječjeg razvoja preusmjerilo je tok obiteljskih sredstava na odgoj djeteta, na njegovu materijalnu i duhovnu dobrobit, te su roditeljska ulaganja u dijete velika, a vjerojatnost vraćanja investicije mala, što je dovelo do negativnog stava prema rađanju, jer su ulaganja u dijete počela znatno premašivati korist koju djeca donose roditeljima. To je, po mišljenju Caldwellova (1982.) izazvalo smanjenje

fertiliteta u razvijenim industrijskim društvima u kojima je izrazito preusmjereno tokova sredstava prema djetetu. Slično je u zemljama u razvoju Notestein (1953.) primijetio (prema Rindfuss, Brewster i Kavee, 1996.) opadanje nataliteta, povezano s rastom ulaganja u dijete, i opadanje "ekonomske isplativosti" djeteta za obitelj, što je proizvelo smanjenje fertilitetne motivacije izražene u povećanoj kontroli rađanja. Provjere Notesteinove teorije nisu pokazale univerzalnost utjecaja ekonomskog razvoja na opadanje fertiliteta i čini se da postoje mnogi čimbenici koji utječu na taj odnos. Među tim su čimbenicima, smatra se, najvažnije socijalne interakcije koje omogućuju širenje znanja o metodama kontrole rađanja i o troškovima odgajanja i školovanja djece, a djeluju na smanjenje fertiliteta, ali i socijalni pritisak u obliku neodobranja kontrole rađanja i smanjenja obitelji (Bongaarts i Cotts Watkins, 1996.). Mnoga su istraživanja vrijednosti djece i roditeljstva potvrdila Caldwellova (1982.), a i ranija predviđanja opadanja fertiliteta (Alwin, 1996.). Tako je Schumpeter (prema Alwin, 1996.) već 1942. godine predvidio da će uz suvremeni naglasak na dobrobit djece dok su djeca, roditeljstvo postati preteškim teretom i osjećajem osobne žrtve. I zaista, pedesetak godina nakon Schumpeterova predviđanja, istraživanja pokazuju da je proširena percepcija rađanja djece kao žrtvovanja u ekonomski razvijenim društvima, kao u SAD-u (Seccombe, 1991.) i u Njemačkoj (Adler, 1997.), te da neke kategorije potencijalnih roditelja u europskim zemljama (osobito oni obrazovani i usmjereni na profesiju) odbacuju vrijednost djece i roditeljstva kao središnju ljudsku vrijednost (Jones i Brayfield, 1997.). Druga, pak, skupina istraživača smatra gornje stanovište preuskim, tj. smatra da se smanjenje fertiliteta može promatrati samo kao dio šire promjene vrijednosti u zapadnim društvima, promjene koja je posljedica sekularizacije crkve i porasta individualne slobode izbora, pa je smanjenje nataliteta odraz porasta individualizma (Alwin, 1996.). Vjerojatno je da oba objašnjenja – i ekonomska teorija ulaganja i dobiti, a i objašnjenje pomoću općeg porasta individualizma i osjećaja prava na izbor, koji su posljedica širih socijalnih i kulturnih promjena, prikazuju dvije snage što paralelno i sinergično djeluju u smjeru odbacivanja neophodnosti rađanja djece: pojačani naglasak na individualizam i mogućnost oslobađanja od crkvenih normi omo-

gućuje pojedincu da se opredijeli protiv onih ponašanja i postupaka koji ga ograničavaju i zahtijevaju dugotrajno, a često i doživotno žrtvovanje. Obje skupine teorija, i ekonomske, i teorije promjene društvenih vrijednosti, imaju mnoge potvrde u istraživačkim podacima.

Zaposlenost žene izvan kuće

Jedan od najčešće izučavanih čimbenika, koji potencijalno pridonosi smanjenju fertilitetne motivacije zbog povećanog individualnog žrtvovanja za dijete, jest zaposlenost žene izvan kuće. Taj čimbenik može biti izražen kao nesklad između majčinske i radne uloge, kao preopterećenost majke, kao usmjerenost majčinih interesa, ciljeva i vrijednosti na nemajčinske sadržaje i aktivnosti. Mnoge studije unutar pojedinih društava ukazuju na negativni odnos zaposlenosti žene i fertilitetne motivacije. No, kad se primijene međunacionalne usporedbe, onda se ključnim čimbenikom pokazuje stupanj kompatibilnosti radne i majčinske uloge. Drugim riječima, najmanja je fertilitetna motivacija i fertilitet u onim zemljama gdje postoji najveći nesklad među tim ulogama, tj. tamo gdje nema nikakve intervencije društva kako bi se te uloge uskladile, odnosno umanjio "teret majčinstva". U zemljama u kojima takva intervencija postoji, zaposlenost žena ne utječe na fertilitetnu motivaciju (Rindfuss i Brewster, 1996.). U tom se kontekstu najčešće spominje primjer Švedske koja, iako je visoko industrijalizirana zemlja s visokom zaposlenošću ženske radne snage, ipak stoji na čelu europskih zemalja po fertilitetu, a naglo povećanje fertiliteta u toj zemlji 1983. godine povezuje se s promjenom socijalne politike u području zaštite obitelji, plaća i oporezivanja koji olakšavaju položaj zaposlene majke i smanjuju nesklad majčinske i radne uloge (Rindfuss i Brewster, 1996.). S druge strane, primjeri nekih zemalja navode na zaključak da nesklad između radne i majčinske uloge dovodi do opadanja fertiliteta samo onda ako žena osjeća dovoljno autonomije za samostalno odlučivanje o rađanju. Primjer bivše DDR, u kojoj je nakon ujedinjenja nastupio nagli pad ženske autonomije i povećana ovisnost o muškarcu zbog ukidanja državne potpore materinstvu, pokazuje kako su žene reagirale apstinencijom od rađanja, iako su stavljene u potpuno isti položaj kao žene u zapadnom dijelu zemlje, koje nikad nisu doživjele stupanj nezavisnosti omogućen ženama u

DDR, i koje nisu značajno smanjivale fertilitet (Adler, 1997.). S druge strane, zaposlenost i opterećenost žene, čini se, ne utječe na opadanje fertiliteta ako je malen stupanj ženine autonomije u odlučivanju, što je bio primjer Turske (Isvan, 1991.), a moguće je da taj čimbenik u kombinaciji sa sporijom difuzijom znanja o kontracepciji objašnjava i zadržavanje visokog fertiliteta u zemljama južno od Sahare (Onideyi, 1997.; Bongaarts i Cotts Watkins, 1996.).

Čimbenici koji utječu na nesklad majčinske i radne uloge prema socio-ekonomskoj teoriji fertilitetne motivacije

Negativni društveni stavovi prema majkama/radnicama i prema prepuštanju djece društvenoj brizi u nekim zapadnim zemljama povećavaju nesklad majčinske i radne uloge žene i njenu nespornost za rađanje djece. Ti negativni društveni stavovi također proizlaze iz *tradicionalne definicije spolnih uloga* i, također, povećavaju teškoću majčinstva i prepreku rađanju djece. Pokazalo se da je u većini zemalja razvijenog Zapada ipak došlo do promjena negativnih društvenih stavova prema zaposlenim majkama (Alwin, 1996.), te da se mijenjaju tradicionalna shvaćanja muških i ženskih poslova u kućanstvu i brizi za djecu (Alwin, 1996.).

Dostupnost i kvaliteta institucionalne brige za djecu pripada, zasad, u najučinkovitije metode olakšavanja tereta majčinstva. Važnost toga čimbenika se može ilustrirati primjerom SAD i Švedske u kojima se zaustavio pad nataliteta nakon intenzivnog otvaranja jaslica i vrtića, te naglim padom nataliteta u bivšoj DDR, gdje je nakon ujedinjenja došlo do smanjenja društvene brige za te predškolske institucije (Rindfuss i Brewster, 1996.). Kompatibilnost majčinske i radne uloge povećava se i kad je institucionalna briga organizirana za ranu dječju dob i kad postoje društveni oblici brige za djecu u izvanškolsko vrijeme. Teret majčinstva, odnosno nespornost majki na korištenje institucionalne brige za djecu, povećava u nekim zapadnim zemljama visoka cijena jaslica i vrtića kao i njihova niska materijalna ili socioemocionalna kvaliteta (Rindfuss i Brewster, 1996.).

Neravnomjerna raspodjela ukupnog radnog opterećenja žene i muškarca u braku koja je povijesno nastala tradicionalnom podjelom

na "hranitelja obitelji" i "majku/domaćicu" sporo se mijenja, iako se stvarna raspodjela uloga u suvremenoj obitelji značajno promijenila. Nenamjerna socijalizacija djece oponašanjem spolnih uloga u obitelji priprema djecu za uloge nalik opaženim roditeljskim ulogama, tj. potiče nezavisnost dječaka i majčinsku ulogu djevojčica. Stoga teret kućanskih poslova i brige za djecu još uvijek pripada ženi/majci, čak i onda kad je opterećenje muškarca i žene u poslu izvan kuće podjednako. Smatra se da je "usklađivanje rada izvan obitelji i obiteljskih obveza najveći izazov u životu žena na prelasku u novo stoljeće" (Milkie i Peltola, 1999.). Tek će se radikalnom promjenom u obrascima socijalizacije i potpuno pravednom podjelom muških i ženskih zaduženja u obitelji moći prekinuti taj krug ponavljanja i prenošenja "ženskoga tereta" (Brayfield, 1995.).

Nespremnost očeva za preuzimanje brige za djecu također proizlazi iz tradicionalne podjele spolnih uloga u obitelji. Po tradicionalnom se obrascu ženska djeca socijaliziraju za ulogu majke, dok su muškarci uglavnom nepripremljeni za očinstvo (Brayfield, 1995.; Simons i dr., 1990.). Te su stečene vrijednosti različitih uloga toliko jake da, iako dolazi do postupnog smanjenja nejednakosti u obavljanju kućanskih dužnosti u obiteljima i društvima u kojima su žene zaposlene, velik dio aktivnosti koje uključuju brigu o djeci i odgoj ostaju zadaci majke djece (80% u SAD prema studiji: Aldous i dr., 1998.), a osobito se to odnosi na brigu o ženskoj djeci. Zanimljiv je zaključak istraživanja Milkie i Peltola (1999.) da je osjećaj nesklada radne i obiteljske uloge u žena mnogo izraženiji zbog brige za djecu nego zbog ukupnog opterećenja kućanskim poslovima. Nazočnost malene djece u obitelji nesrazmjerno povećava "ženski teret" ali, očito, ne zbog vremenske opterećenosti, nego zbog emocionalne napetosti koja proizlazi iz nemogućnosti ispunjenja socijalno definirane uloge majčinstva (Milkie i Peltola, 1999.). Prema tome, nazočnost malene djece u obitelji predstavlja ključni otežavajući element u životu zaposlene žene te će, bez obzira na pravednost podjele radnog opterećenja bračnih partnera, zaposlena žena biti manje spremna na rađanje prvoga, a osobito drugoga ili trećeg djeteta. No, bračna socijalizacija muškaraca za odgoj djeteta, kad oni uvide veliku važnost očeve uloge u razvoju, dovodi čak do pojačanog angažmana očeva u roditeljstvu i veće ulaganje u "konstruktivno

roditeljstvo", nego što je to slučaj s majkama. Ujedno, čini se, povećano bavljenje muža s djecom povećava ženino zadovoljstvo u braku i posljedično povećava stabilnost braka (Kalmijn, 1999.), pa je moguće da zbog toga utječe i na želju za drugim djetetom. Također se pokazalo da zbog razlike u stilovima roditeljstva majke i oca očevo bavljenje djecom ima pozitivne učinke na djecu s obzirom na njihova kognitivna postignuća i socijalne kompetencije, a i na same očeve, tj. njihovu emocionalnu dobrobit zbog različitosti uloga i osjećaja bliskosti sa djecom i ženom (Brayfield, 1995.). Najviše brige o djeci vode očevi u onim brakovima u kojima oba bračna partnera imaju manje tradicionalno shvaćanje spolno određenih bračnih uloga (Aldous i dr., 1998.).

Fertilitetna motivacija muškaraca

Sve dosad navedene teorije koje povezuju promjene fertiliteta s društvenim promjenama, uzimaju u obzir uglavnom fertilitetnu motivaciju žena i tretiraju pad nataliteta u pojedinim društvima kao posljedicu promjene u ženinom spremnosti na rađanje zbog zapošljavanja, nesimetrične radne opterećenosti, te promjena u njenim vrijednostima djeteta i majčinstva zbog povećanog individualizma, potrebe za autonomijom i samorazvojem. Mala se pozornost posvećuje fertilitetnoj motivaciji muškaraca. No, u razvijenim se društvima primjećuje smanjenje fertilitetne motivacije i u muškaraca, koja je izražena najprije u smanjenoj spremnosti mladih muškaraca na ženidbu i smanjenoj spremnosti na preuzimanje materijalne i druge odgovornosti za obitelj (Goldscheider i Kaufman, 1996.). Obje te pojave mogu se tumačiti povećanim suvremenim materijalizmom i željom za posjedovanjem skupih tehničkih igračaka i dobara (automobila, stera, kuća za odmor), a što dovodi do odgode ili odbijanja angažmana zrelog i zaposlenog muškarca u stvaranju i održanju obitelji. Pritom važnu ulogu imaju promjene vrijednosti djeteta, baš kao i u promjenama ženske fertilitetne motivacije. Naime, slično kao i u žena, istraživanja su potvrdila da oni muškarci, manje orijentirani na profesiju i karijeru, imaju veću fertilitetnu motivaciju, tj. spremnost za djecu (Rindfuss i dr., 1988.), a istodobno su muškarci, angažirani kao roditelji, ujedno zadovoljniji u braku, manje skloni rastavi i, općenito, životno zadovoljniji (Brayfield, 1995.). Zbog svega

toga je neobično važno u izučavanju pada nataliteta i smanjenja fertilitetne motivacije uzeti u obzir i promjene u fertilitetnoj motivaciji muškaraca kao važnog elementa u donošenju odluka o roditeljstvu, kao i promjene u očinskoj angažiranosti u odgoju djece kao neizravnih utjecaja na ženinu fertilitetnu motivaciju. Zbog toga bi svi utjecaji na promjenu muške fertilitetne i roditeljske motivacije mogli proizvesti pozitivne učinke, ne samo na fertilitet, nego i na zadovoljstvo žene i muža u braku i napredovanje djece (Goldscheider i Kaufman, 1996.; Kalmijn, 1999.; Brayfield, 1995.). Međutim, takvi pozitivni učinci nisu moguću u patrijarhalnoj obitelji gdje se uloga oca temelji na moći, preuzimanju glavnine financijske brige i relativnoj udaljenosti od svakodnevnog odgoja djece. Žene osobito neće biti spremne na prepuštanje "moći" muškarcu, nakon što su postigle određeni stupanj autonomije, te mogu reagirati apstinencijom od želje za djetetom, kao što je pokazao slučaj prijašnje DDR (Adler, 1997.). U svakom slučaju je za promjenu roditeljskih uloga i fertilitetne motivacije i žena i muškaraca očito nužna promjena obiteljske ravnoteže moći i autonomije članova, a temelji se na "egalitarnim odnosima angažiranih roditelja-partnera koji će primjerom poučiti djecu da je ono najvrednije, čemu u životu trebaju težiti, postizanje sklada između rada, uzajamnog pomaganja i bliskosti te zajedničkog odgoja djece" (Goldscheider i Kaufman, 1996.).

S druge strane, čini se da se postupno počinje izjednačavati slika fertilitetne motivacije muškaraca i žena, bar što se tiče motiva apstinencije od djece. Naime, dok je u istraživanjima 70-ih godina S. K. Hauseknecht (1987.) uočila velike razlike u razlozima apstinencije od djece između muškaraca i žena, koje bi se mogle sažeti kao veći individualizam i sebičnost muškaraca, u istraživanju Jacobsona i Heatonu u 1991. godini takve razlike nisu nađene.

Teorije socijalizacije za fertilitet

Prema teorijama socijalizacije za fertilitet, razumijevanje motivacije bračnog para za rađanjem djece je moguće samo ako se razumije vrsta i oblik socijalizacije koju su partneri kao djeca iskusili u obitelji djetinjstva, jer je socijalizacija temeljni proces kojim se oblikuju stavovi prema poželjnosti ili nepoželjnosti rađanja djece. Stoga se socijalizacija smatra onim mehanizmom koji određuje specifične oblike

fertilitetnog ponašanja u odrasloj dobi, te će u jednako dobrim ili jednako lošim socio-ekonomskim uvjetima bračni partneri pokazivati različitu fertilitetnu motivaciju u skladu s vrijednostima stečenima socijalizacijom.

Model socijalizacije za fertilitet

Već je 70-ih godina niz znanstvenih istraživanja ukazao na utjecaj socijalizacijskih varijabli na stavove prema fertilitetu i fertilitetno ponašanje. Istraživanja koja su proveli Gustavus i Nam (1970.) te Simmons i Turner (1976.) istaknula su veličinu obitelji u kojoj je pojedinac rastao i redosljed njegova rođenja kao prediktivne varijable za njegovo fertilitetno ponašanje, dok je istraživanje McAllister i suradnika (1976.) ukazalo na socioekonomski status obitelji kao prediktivan čimbenik za stavove prema fertilitetu i za fertilitetno ponašanje. Na temelju tih istraživanja, Litton Fox i suradnici (1982.) su razvili teoretski model socijalizacije za fertilitet, koji fertilitetno ponašanje promatra kao rezultat općeg procesa socijalizacije prema vrijednostima fertiliteta, pri čemu bitnu ulogu ima pet sastavnica, tj. skupina varijabli (socijalne varijable, obitelj djetinjstva, institucionalni kontekst socijalizacije, značajke pojedinca i utjecaj interpersonalne socijalizacije). Najveća se važnost u modelu daje obitelji djetinjstva kao središnjem socijalizacijskom utjecaju i članovima obitelji kao najvažnijim agensima socijalizacije.

U skupinu socijalnih varijabli pripadaju svi društveno-politički uvjeti u kojima se odvija proces socijalizacije, tj. radi li se o relativno prosperitetnom ekonomskom razdoblju, ili se socijalizacija odvija u teškim uvjetima, gospodarskoj recesiji, za vrijeme rata ili različitih prirodnih katastrofa. Važna je varijabla nacionalna socijalna politika (i populacijska i obiteljska /Puljiz, 1999./) koja propisima i konkretnom akcijom stimulira ili blokira fertilitetno ponašanje. I, na kraju, bitan je i sociokulturni kontekst, definiran kao sustav vrijednosti, dominantna religija, omjer urbanog i ruralnog stanovništva u zemlji, etnički sastav pojedine zemlje itd. Skupina socijalnih varijabli u modelu socijalizacije za fertilitet *de facto* uključuje i čimbenike ekonomske teorije fertilitetne motivacije, potvrđene istraživanjima (Alwin, 1996.; Rindfuss i Brewster, 1996.) te čimbenike društvenih i individualnih vrijednosti, čiji je utjecaj na fertilitetnu motivaciju također

potvrđen istraživanjima (Isvan, 1991.; Jones i Brayfield, 1997.; Adler, 1997.), kao i čimbenike kulture u najširem smislu (Bongaarts i Cotts Watkins, 1996.). Dalje se u modelu posebno naglašuju procesi i mehanizmi koji se odvijaju u tijeku interakcija pojedinca i društvenih institucija, kao što su obitelj djetinjstva, crkva, škola, radna okolina, brak i masovni mediji. U stvari se cijeli Litton Fox model socijalizacije (1982). sastoji iz definiranja/pretpostavljanja utjecaja općih socio-ekonomsko-kulturnih čimbenika društva i primjene općeg modela socijalizacije na poseban slučaj fertilitetne motivacije i stavova.

Važne varijable koje opisuju obitelj djetinjstva jesu struktura obitelji, utjecaj roditelja i braće kao agensa socijalizacije, vrsta odnosa između roditelja i djeteta, te obiteljska klima. Prediktivni elementi strukture obitelji za fertilitet u modelu Litton Fox i suradnici (1982.) jesu veličina obitelji, vremenski razmak među djecom, redosljed rođenja djeteta i spol braće. Prenosjenjem vrijednosti obitelji, mehanizmima oponašanja i identifikacije pretpostavljalo bi se da će velike obitelji djelovati pozitivno na fertilitetne vrijednosti/ ponašanje djece, ali taj odnos nije dosad empirijski potvrđen. No, za razliku od roditeljskog utjecaja, utjecaj braće na stavove prema fertilitetu i fertilitetno ponašanje empirijski je potvrđen podacima (Kidwell, 1981.). Kao i u općem modelu socijalizacije, i u ovome prirodna odnosa između djeteta i roditelja djetetu olakšava ili otežava usvajanje sustava vrijednosti i roditeljskih stavova kao svojih vlastitih, pa će uz tople i intenzivne odnose djeca lakše i brže usvajati roditeljski sustav vrijednosti, a i obiteljska klima ima važnu ulogu, jer rezultat socijalizacije znatno ovisi o tome je li obitelj kohezivna, kolika je međusobna identifikacija članova obitelji, poštuju li se obiteljski rituali (proslave i blagdani), je li obitelj religijski homogena i prakticira li zajedno vjerske obrede. Ni jedna od ovih pretpostavki o utjecajima obiteljske klime i odnosa nije potvrđena empirijskim podacima.

Institucionalni kontekst socijalizacije stavova prema fertilitetu čine crkva i religioznost, škola, rad i masovni mediji. Od svih pozitivnih utjecaja na fertilitetnu motivaciju i ponašanje, crkva i religioznost djeluju najjače. Škola, radna okolina i masovni mediji mogli bi utjecati na fertilitetnu motivaciju u suprotnom pravcu od djelovanja crkve, religioznosti ili sustava

vrijednosti što ga je pojedinac usvojio tijekom obiteljske socijalizacije. No, navedene pretpostavke zasad nisu i empirijski provjerene.

Značajke pojedinca uključuju planiranje ili aspiracije za reprodukcijom, tradicionalizam ili modernizam u percepciji spolnih uloga, standardu u seksualnom ponašanju, stupanj spolnoga iskustva, osobine ličnosti, sustav vrijednosti itd. Iako se čini da bi ovo područje moglo biti najprediktivnije za stavove prema fertilitetu, autori modela su posvetili malo pozornosti razradi tih varijabli.

Interpersonalna socijalizacija uključuje socijalni pritisak i utjecaj bračnoga partnera. Model pretpostavlja da prijatelji djeluju na oblikovanje ili promjenu stavova prema fertilitetu prenoseći informacije, stavove i socijalni pritisak na pojedinca. Ta je pretpostavka poznata iz dinamike socijalne grupe kao konformizam i podlijevanje socijalnom pritisku, a u području fertilitetne motivacije moguće je utjecaj oponašanja, tj. "mode" da se ima ili nema djecu, prenošenje spoznaja o metodama kontracepcije, te prenošenje vrijednosti roditeljstva ili individualističkih vrijednosti njegovanja vlastitog tijela i duha. Utjecaj bračnoga partnera dolazi do izražaja u procesu međusobne prilagodbe partnera, partneri u tijeku dugotrajne i česte komunikacije postaju međusobno slični po stavovima, vrijednostima i motivima, pa tako i po stavovima prema fertilitetu. Kao potvrdu ovome autori navode, doduše neka starija, ali bez sumnje zanimljiva istraživanja (Beckman, 1978.).

Ukratko, prema modelu Litton Fox i suradnici (1982.) na stavove prema fertilitetu i na fertilitetno ponašanje djeluju svi socijalizacijski agensi: od obitelji, crkve, škole, radnoga mjesta i bračnoga partnera, do općega društvenog okružja. Stavovi prema fertilitetu stječu se socijalizacijom, slično kao i svi ostali stavovi, vrijednosti i moralna načela. Iako taj model nikada nije u cijelosti empirijski provjeren, u posljednjih je 10-ak godina provedeno dosta istraživanja koja barem djelomično pokazuju da neke od varijabli, koje su autori uvrstili u model, doista i djeluju na stavove prema fertilitetu. Tako su Miller i Pasta (1995.) uspjeli pokazati da su stavovi prema fertilitetu pod utjecajem neposredne socijalne okoline, odnosno obitelji u kojoj je pojedinac rastao ili prošao kroz proces socijalizacije. Autori su u provjeri modela za predviđanje dobi odlučivanja za

prvo dijete i broja željene djece uspjeli objasniti 20% varijance tih varijabli pomoću varijabli/prediktora: obiteljske karakteristike, majčini stavovi prema fertilitetu, odnos majke i kćeri i značajke kćeri.

Središnja pretpostavka modela da je obitelj djetinjstva najvažnija za fertilitetnu motivaciju nije dosad jasno potvrđena. Primjerice, u analizi dobrovoljne apstinencije od djece autorica Houseknecht (1987.) je našla potvrdu negativnoga socijalizacijskog utjecaja obitelji samo u oko 30% istraživanja, usporedba karakteristika parova s djecom i parova bez djece nije pokazala da se oni razlikuju prema različitim socijalizacijskim karakteristikama obitelji djetinjstva (Feldman, 1981.), a neka istraživanja ukazuju čak i na suprotan učinak: djeca iz veće obitelji žele manju obitelj (Callan, 1985.). No, moramo priznati, provjere nekih dijelova modela i ne mogu dati zadovoljavajuće potvrde pojedinačnim pretpostavkama modela, jer je model toliko sveobuhvatan da smo uvijek u opasnosti izostaviti neke važne odrednice u odnosu varijabli modela. Stoga nepotvrđivanje veze između socijalizacijskih procesa u obitelji i fertilitetne motivacije može samo značiti da nismo uzeli u obzir neki od važnih medijatora: obiteljsku toplinu, kohezivnost i slično. No, gledajući tako, model nije osobito koristan za predviđanje fertilitetne motivacije, ali bi mogao biti koristan za spoznavanje čimbenika o kojima moramo voditi računa, ako želimo na tu motivaciju djelovati. Iako je naglasak modela stavljen na socijalizaciju djece, on jasno naglašava i važnost socijalnih utjecaja putem javnih medija, vršnjačke i radne okoline, važnost vrijednosti koje se promiču u društvu, te tako daje široke mogućnosti analize čimbenika koji bi mogli poboljšati fertilitetnu motivaciju.

Podaci o čimbenicima koji djeluju na želju za djecom ili na apstinenciju od djece mogu se dobiti i iz proučavanja značajki parova koji dobrovoljno apstiniraju od djece, a posljedice prisilnog apstiniranja od djece, tj. značajke bračnih parova ili pojedinaca koji iz bioloških razloga ne mogu imati djecu mogu dati podatke o proširenosti i intenzitetu potrebe za roditeljstvom kad je ona nezadovoljena. Stoga je u sklopu izučavanja fertilitetne motivacije osobito zanimljiva kategorija ispitanika – bračni parovi bez djece.

Brakovi bez djece

Nepostojanje djece u braku valja jasno definirati s obzirom na nekoliko kriterija. Prvi je kriterij radi li se o namjernom i dobrovoljnom ponašanju, što znači da su oba partnera fizički sposobna za reprodukciju, ali donose odluku o dobrovoljnom apstiniranju od djece. Drugi je kriterij vrijeme, tj. ako bračni par nema djece onoga časa kad se provodi istraživanje, to može značiti da su partneri samo odgodili reprodukciju, te da imaju namjeru imati djece u budućnosti. Zato Houseknecht (1987.) predlaže da se, uz utvrđivanje ima li ili nema djece u braku, istodobno provjere i namjere za budućnost, kako bi se jasno odredila kategorija onih brakova u kojima postoje biološki preduvjeti reprodukcije, ali nema želje ili potrebe za djecom. Tako možemo razlikovati tri kategorije apstinencije od djece: prisilna apstinencija (neplodnost), odgođeno rađanje prvog djeteta i dobrovoljna apstinencija. Prema statističkim pokazateljima, u Hrvatskoj donekle raste broj brakova bez djece (od 25% u 1971. do 27% u 1991. godini /*Statistički ljetopis Hrvatske*, 1996./, pa je utvrđivanje uzroka takvoga ponašanja bračnih partnera znanstveno zanimljivo i društveno relevantno.

Prisilna apstinencija od djece (neplodnost)

Kao neplodnost se razumijeva nesposobnost začeća ili uspješnog završetka trudnoće u tijeku jedne godine nastojanja donošenja djeteta na svijet. Iako je teško doći do podataka o neplodnosti, čini se da je u svijetu, a i u nas, taj problem povećan, što se povezuje s proširenjem spolnih bolesti, čestom pojavom prvog začeća u starijoj dobi (Gutman, 1985.), te s dugotrajnom primjenom nekih vrsta kontracepcije (Bledsoe, 1996.). Prema psihoanalitičkim pristupima i teoriji konflikta uloga neplodnost može imati psihološke uzroke, ali istraživanja nisu potvrdila ta shvaćanja (Gutman, 1985.). No, bez obzira na uzroke, nesposobnost začeća i rađanja stvara brojne i intenzivne reakcije bračnoga para. Novo je gledanje na neplodnost kao na vrstu krize u odrasloj dobi, te se smatra da su reakcije na krizu očekivane i normalne. Prva je reakcija nijekanje, zatim slijedi agresija prema okolini i bračnom partneru. Zatim slijede reakcije izražene kao anksioznost, promjena slike o sebi, ugrožen doživljaj vlastite femininosti/maskuliniteta i promjena u odnosima partnera. Započinje stvaranje unu-

trašnjeg lokusa kontrole, tj. "preuzimanja krivice" i opadanje samopoštovanja, povećanje napetosti među partnerima i seksualni problemi. Ako se utvrdi definitivna biološka nesposobnost začeća, može uslijediti tuga zbog pretpostavljenoga gubitka i rješavanje problema prihvaćanjem neplodnosti kao stalnog stanja (Gutman, 1985.). Praćenja su pokazala da u neplodnim brakovima žene pokazuju više navedenih psiholoških problema, a muševi više problema zbog nezadovoljstva partnera, a sve probleme osobito pojačava i produžuje neizvjesnost dijagnoze zbog novih medicinskih metoda začeća (Strauss i dr., 1998.).

Problemi i teškoće koje imaju neplodni bračni parovi ukazuju na važnost djeteta u definiranju funkcije obitelji, te na postojanje snažne, bilo društveno, bilo biološki uvjetovane potrebe za samopotvrđivanjem u roditeljskoj ulozi. Osobito je to izraženo u doživljavanju žena u kojih se, bez obzira na ostala životna postignuća, majčinstvo smatra glavnom oznakom njezine ženstvenosti (Daniluk, 1999.).

U kontekstu našeg članka neplodnost predstavlja medicinski i klinički problem, te izlazi iz njegovih okvira, osim ako negativne značajne posljedice za bračne partnere promatramo kao indikatore važnosti potrebe za rađanjem djeteta. No, teško je zaključivati o stvarnoj potrebi iz uzorka u kojem je ta potreba zapriječena pa, stoga, možda i pojačana, te su za otkrivanje sociopsiholoških utjecaja na fertilitetnu motivaciju značajnije ostale dvije kategorije bračnih partnera: partneri koji odgađaju rođenje prvog djeteta i oni koji namjerno apstiniraju od djece.

Odgađanje rađanja prvog djeteta

Pod odgađanjem rađanja prvoga djeteta smatra se odgađanje do iza 30. godine, tj. nakon ženinog najpovoljnijeg reproduktivnog razdoblja. Zbog produženja ženinog školovanja, zapošljavanja i ekonomski uvjetovanog planiranja, suvremeni je trend prema kasnijem stupanju u brak i sve češćem odgađanju prve trudnoće. Osim medicinskih teškoća, koje mogu proizići iz odgode prvog začeća, značajne su i psihološke posljedice odgode prvog djeteta. Bračni parovi koji odgađaju rođenje prvog djeteta kasnije imaju više problema zbog nesklada majčinske/očinske i radne uloge a, također, i zbog smanjene snage i energije u vrijeme rođenja djeteta, kao i češćih bolesti te narušenog zdravlja za djetetova djetinjstva. S druge stra-

ne, istraživanja pokazuju pozitivan utjecaj odgode prvog djeteta na razvoj djece: bolji intelektualni razvoj i uspjeh u školi pokazuju djeca nešto starijih majki u usporedbi s vrlo mladim majkama, što je, vjerojatno, povezano s većom zrelošću majki i njihovim većim usredotočenjem na dobrobit djeteta (Gutman, 1986.). U demografskom pogledu, kategoriji brakova koji odgađaju rođenje prvoga djeteta valja pribrojiti kategoriju odgađanja stupanja u brak, pa će negativne posljedice odgode rađanja biti proširenije nego ako samo promatramo odgodu rađanja u već sklopljenim brakovima.

Dobrovoljna apstinencija od djece: pojedinci i brakovi koji ne žele djecu

S demografskog, pa i sociopsihološkog gledišta najzanimljiviji su pojedinci i bračni parovi koji ne žele imati djece, iako bi to biološki mogli. Dakle, ono što definira takvog pojedinca ili bračnu zajednicu nije trenutačni status s djetetom ili bez djeteta, nego jasno izražena namjera apstiniranja od djeteta/djece uopće. Nekoliko je pristupa izučavanju dobrovoljne apstinencije od djece:

- (1) izučavanje značajki i motivacije pojedinaca koji ne žele imati djecu;
- (2) izučavanje značajki bračnih parova koji ne žele imati djecu;
- (3) izučavanje razlika između parova koji ne žele imati djecu i bračnih parova s djecom;
- (4) izučavanje razlika između parova koji ne žele imati djecu i bračnih parova koji ne mogu imati djecu;
- (5) promjenjivost/stabilnost odluke o apstinenciji od djece;
- (6) stavovi društva prema pojedincima i bračnim parovima koji ne žele imati djecu.

Najtemeljitiji pregled istraživanja u navedenih 6 pristupa predstavlja studija Sharon Houseknecht (1987.) koja je analizirala 47 studija o navedenim problemima. Njeno je istraživanje zaslužno za raščišćavanje pojmova u tom području, no zaključci su izvedeni iz rezultata za koje sama autorica studije pronalazi niz metodoloških ograničenja (Houseknecht, 1987.). Od studije Houseknecht (1987.) naovamo, samo je pet studija provedeno na reprezentativnim uzorcima. Njihove rezultate rezimira istraživanje Jacobson i Heaton (1991.) na sljedeći način:

(1) Istraživanje Poston i Kramer, provedeno 1986. godine, pokazalo je *važnost religiozne pripadnosti* na apstinenciju od djece: žene katoličke vjere su manje sklone dobrovoljnoj apstinenciji od djece nego nekatoličke žene i to bez obzira na bračni status, prakticiranje vjere, dob i obrazovanje.

(2) Istraživanje Heller, Tsai i Chalfant (1986.) ukazalo je na razlike između pojedinaca koji su dobrovoljno apstinirali od djece i neplodnih pojedinaca izražene u *slobodi od društvenih pritisaka*: Dobrovoljni apstinenti od djece su slobodniji u izboru vlastitog životnoga stila, ekonomski sigurniji i s manje društvenih/rođaćkih veza ali su, s druge strane, manje politički liberalni i tolerantni.

(3) Istraživanje Sharon Houseknecht (1987.) ukazuje na sljedeće *dominantne motive apstinencije od djece*: izbjegavanje odgovornosti i brige za odgoj, ženina orijentiranost na karijeru, materijalni razlozi.

(4) Istraživanja Sharon Houseknecht (1987.) i Rindfuss i suradnici (1988.) ukazuju na *razlike među spolovima s obzirom na nedostatak želje za djecom*: kao razloge apstinencije od djece žene su češće iznosile strah od eksplozije pučanstva i sumnju u svoje roditeljske sposobnosti; muškarci su češće iznosili netrpeljivost prema djeci i ekonomske prednosti apstinencije od djece.

(5) Istraživanje Jacobson i Heaton (1991.) ukazuje na sljedeće najvažnije *prediktore apstinencije od djece*: *bračno stanje* (veća apstinencija među neoženjenima), *poštovanje tradicionalnih obiteljskih vrijednosti* (veća apstinencija među onima koji ne cijene tradicionalne obiteljske vrijednosti), *potreba i cijenjenje međugeneracijskog pomaganja* (veća apstinencija među onima koji ne cijene međugeneracijsku pomoć).

Opći je zaključak istraživanja apstinencije od djece da su društvene norme u većini društava uvijek okrenute prema rađanju djeteta i roditeljstvu kao društvenoj vrijednosti, te da je malen postotak pojedinaca koji ne prihvaća te društvene norme kao svoje vlastite. To su uglavnom oni pojedinci koji, općenito, odbacuju tradicionalne društvene vrijednosti i ne vide obitelj kao izvor brižnosti i pomaganja roditelja djeci i, kasnije, djece roditeljima. U istraživanjima koja su uspjela izdvojiti neplodne brakove od onih koji su dobrovoljno odustali od djece, te između ovih potonjih izdvojili one

koji imaju namjeru imati djecu u budućnosti, pokazalo se da dobrovoljni i doživotni apstinenti od djece čine mali i, čini se, konstantni postotak populacije (3-4%) (Houseknecht, 1987.; Jacobson i Heaton, 1991.). No, drukčija je slika ako se ne promatraju brakovi, nego pojedinci, osobito žene koje nemaju namjeru imati djecu. Njihov broj u svijetu raste, u nekim zemljama se očekuje da će doseći gotovo 25% (SAD, Heaton i Jacobson, 1999.; Japan, Raymo, 1998.). U Hrvatskoj ne možemo odrediti veličinu te pojave, budući da agregatni statistički podaci o broju brakova bez djece sadrže i one pojedince koji bi željeli djecu, a ne mogu je imati, one koji odgađaju djecu u tijeku normalnoga životnog planiranja, kao i one koji imaju želju za djecom i ostvarit će je u budućim životnim okolnostima. No, sigurno je da smanjenje motivacije za stupanje u brak ili njegovo odgađanje povećava vjerojatnost apstinencije od djece, a sličan pad obje vrste motivacije može nastupiti i promidžbom materijalnih i individualističkih vrijednosti, te smanjenjem naglaska na međusobno generacijsko pomaganje i brigu.

Ovaj bi potonji zaključak mogao navoditi na pomisao da je obitelj onaj središnji čimbenik koji utječe na prenošenje i razvijanje pronatalitetnih društvenih vrijednosti i to socijalizacijom u velikim obiteljima koje daju djeci emocionalnu toplinu i bliskost, pružaju brigu i sigurnost i ozače povezanosti održavanjem obiteljske tradicije, blagdana i rituala, kako je to predviđeno modelom obiteljske socijalizacije Litton Fox i suradnika (1982.). No, samo su rijetka istraživanja potvrdila utjecaj obiteljske socijalizacije, bilo u smislu razvoja pozitivnih, ili negativnih, stavova prema stvaranju vlastite velike obitelji. Može biti da je u novije vrijeme značajan dio obiteljske preuzela izvanobiteljska socijalizacija (mediji, vršnjačka okolina), koja promiče netradicionalne vrijednosti, a osobito naglašava autonomiju i individualnu slobodu u izboru životnoga stila, te opredjeljivanje za potrošački i eskapistički životni stil. No, čini se, prema podacima drugih zemalja, da je taj utjecaj ipak privremen i da više dovodi do povećanog broja novih obiteljskih oblika (kohabitacije) i odgode stvaranja obitelji, nego do stvarnog povećanja pojave dobrovoljnog odricanja od djece. Ako se uzme u obzir da je relativno malen broj brakova koji namjerno odustaju od djece, a da se povećava broj pojedinaca koji ne žele stupiti u brak, pravo zani-

manje istraživanja i praktičnih intervencija ne bi trebalo biti usmjereno prvenstveno na brakove bez djece, nego na pojedince koji nemaju namjeru stupiti u brak i žele apstinirati od djece.

Stavovi okoline prema apstinenciji od djece

Povijesno gledano, pojedinci koji su dobrovoljno, pa i nedobrovoljno, apstinirali od djece bili su oduvijek stigmatizirani u društvu kao devijantni, sebični, i dekadentni, a osobito se ta stigma odnosila na žene. Pred Drugi svjetski rat se ta negativna slika zadržala, iako se sadržaj stigme koji se odnosio na osobne značajke zamijenio objašnjenjima motivacije: individualizam, materijalistička potrošačka orijentacija i infantilni odnos prema životu, a ta se negativna slika zadržala i do 70-ih godina, do kojih je dosizalo istraživanje Sharon Hauseknecht (1987.). Istraživači stavova prema apstinenciji od djece nakon 70-ih godina očekivali su izvjestan pomak u smjeru povećane apstinencije od djece, koji bi u skladu s općom liberalizacijom stavova prema mogućim životnim stilovima dopuštao tu apstinenciju kao jednu od mogućih opcija bračne zajednice. No, istraživanja pokazuju dosta čvrstu ukorijenjenost negativnih stavova prema dobrovoljnoj apstinenciji od djece i muškaraca i žena, a temeljni je prigovor sadržan u njihovoj istaknutoj sebičnosti i socijalnoj neodgovornosti (Hauseknecht, 1987.). Negativni stavovi prema obiteljima bez djece predstavljaju jak socijalni pritisak kojega su pojedinci svjesni, a samo manji dio onih koji su svjesni negativnih stavova okoline ustrajava u svojim namjerama apstinencije od djece (Hauseknecht, 1987.). Tek najnovija istraživanja (Thornton, 1989.) govore o promjenama stavova prema pitanjima braka i obitelji u SAD, koje idu u smjeru smanjenoga socijalnog pritiska s obzirom na nužnosti osnivanja braka i rađanja djece. To je, prema mišljenju autora (Thornton, 1989.), znak da bi u skoroj budućnosti moglo doći do povećanja broja pojedinaca koji ne žele ni brak ni djecu.

DONOŠENJE ODLUKE O REPRODUKCIJI ILI APSTINENCIJI OD DJECE

U dosadašnjem smo popisivanju čimbenika koji djeluju na fertilitetnu motivaciju pronašli veliko mnoštvo međusobno povezanih i kombiniranih varijabli koje utječu na konačnu

odluku – imati ili nemati dijete. Ta je definitivna odluka ono zajedničko žarište u kojem se stječu i međusobno prelamaju, dokidaju i zbrajaju svi ti mnogobrojni čimbenici. Odluka je posljednji, psihološki rezultat svih prethodnih utjecaja, percepcije pojedinca o vrijednostima i mogućnostima postizanja tih vrijednosti te cijeni koju je za to postizanje potrebno platiti. Zanimljivo je da se među svim istraživanjima fertilitetne motivacije najmanje pozornosti posvećuje samom procesu donošenja odluke, a traga se za onim "bitnim" elementom unutar pojedinca koji će odrediti njegovu fertilitetnu motivaciju i ponašanje, bez obzira na "objektivne okolnosti i mogućnosti", dominantni sustav vrijednosti u društvu i pritisak okoline. Najčešće se taj najbitniji čimbenik traži u osobnom sustavu vrijednosti pojedinca koji je nastao socijalizacijom bilo u djetinjstvu, bilo poslije, pa se smatra da će se pojedinac ponašati u skladu sa svojim unutarnjim vrijednostima, bez obzira na okolnosti. Tako će poneka religiozna žena imati mnogo djece, bez obzira što ima veliku potrebu za autonomijom i razvojem karijere, poneki imućni bračni parovi neće imati djece, jer im je najveća vrijednost individualističke ili hedonističke prirode, a poneki će se siromašni parovi svjesno odlučiti za mnogo djece, jer su im najveće životne vrijednosti obiteljski život i pomaganje.

Prvi su pokušaji analize donošenja odluka o rađanju djeteta proučavali te isključivo psihološke varijable (osjećaj vlastite vrijednosti, gubitak slobode, strah od trudnoće, strah od vlastite neadekvatnosti, konformizam i religioznost (Campbell i dr., 1982.)). No jasnije sagledavanje problema je dovelo do spoznaje o odlučivanju za rađanje djeteta ili za apstinenciju kao o složenom procesu vaganja, odmjerenja i svjesnog procjenjivanja ugone što proizlazi iz rođenja djeteta i cijene (ulaganja) koja se uz nju veže u odnosu na ugodu i cijenu drugih izvora zadovoljavanja potreba. Autori modela donošenja odluka u području fertilitetnog ponašanja postavljaju tezu, da je pozitivan ili negativan stav prema rađanju djeteta, u stvari, rezultat određene "sociopsihološke aritmetike" po kojoj se izračunava "subjektivna očekivana korist" od rađanja djeteta. Ona je rezultat kombinacije svih mogućih vrijednosti čije ispunjenje roditelj očekuje rođenjem djeteta i subjektivnog osjećaja potencijalnog roditelja da će rođenjem djeteta moći ostvariti te vrijednosti. Slično, Jaccard i Davidson (1976.) prim-

jenjuju model predviđanja ponašanja, prema kojemu je određeno ponašanje neposredna funkcija namjere na koju, pak, utječu dva elementa: (a) subjektivna vjerojatnost postignuća namjere pomnožena s važnošću tog postignuća, i (b) uvjerenje o socijalnoj poželjnosti određenog ponašanja pomnoženo s potrebom usklađivanja s tim socijalnim normama. Primenivši taj model na fertilitetno ponašanje, autori su uspjeli predvidjeti rađanje ili apstinenciju od djeteta u tijeku 2 godine nakon predviđanja, bez obzira na socioekonomski status, obrazovanje ili religioznost ispitanih žena (Davidson i Jaccard, 1976.). Prema tome, stav prema rađanju djeteta nije neposredan produkt jednostavne motivacije izražene u želji za djetetom/ili za apstinencijom od djeteta (kako nam sugeriraju biosocijalne teorije /Udry, 1996./ ili teorije socijalizacije fertilitetne motivacije /Litton Fox i suradnici, 1982./), nego proizlazi iz vaganja i procjenjivanja vjerojatnosti ispunjenja određenih vrijednosti ili teškoća koje će nastupiti rođenjem djeteta i iz istodobne podložnosti socijalnim pritiscima i općim normama.

Od svih, i starijih i novijih modela procesa odlučivanja, najzanimljiviji je model koji je predložio Beckman (1982.), jer on uzima u obzir da odluka o reprodukciji u braku nije individualna već zajednička odluka obaju bračnih partnera. Taj model pretpostavlja da nekoliko skupina varijabli određuje proces odlučivanja o trudnoći i kontroli rađanja. Prvu skupinu varijabli predstavljaju zdravstvene i demografske osobine bračnih partnera, a ove potonje određuju stupanj tradicionalizma u doživljaju bračnih uloga. Veći ili manji tradicionalizam percepcije bračnih uloga utječe na motivaciju za roditeljstvo i žene i muža, a utječe i na distribuciju moći u braku ili relativnu moć bračnih partnera. Specifična relativna moć, zajedno s motivacijom za roditeljstvo obaju bračnih partnera, određuje stupanj otvorenosti u komuniciranju između bračnih partnera. Na zajedničku odluku, bilo o reprodukciji ili o apstinenciji od djece, djelovat će usklađivanje namjera bračnih partnera glede reprodukcije, uz prevladavanje tradicionalnih ili netradicionalnih oblika ponašanja u skladu sa stavovima partnera veće relativne moći i uz mogućnost otvorene komunikacije među partnerima. Krajnju rezultantu procesa odlučivanja predstavlja jedna od triju odluka: 1. rađanje djeteta, 2. uporaba kontracepcije i 3. prekid trudnoće.

Specifična relativna moć ili autonomija partnera u tom je modelu središnja odrednica reproduktivne odluke, a tradicionalnost ili netradicionalnost moćnijeg partnera određuje smjer odluke – za reprodukciju ili apstinenciju od djece. Po tom je modelu moguće da u paru moćniji, tradicionalno orijentirani muškarac, nametne veliki fertilitet (primjer Turske, /Isvan, 1991./) ili, pak, velika netradicionalna materijalna i socijalna autonomija žene nametne restrikciju fertiliteta (slučaj bivše DDR, /Adler, 1997./). A moguće je i donošenje sporazumne odluke u slučaju netradicionalne egalitarnosti u moći i podjeli opterećenja u situaciji otvorene komunikacije među partnerima. Model Beckmana (1982.) jasno pokazuje kako povećanje ženske autonomije društvenom intervencijom na olakšanje ženskog opterećenja, kao i netradicionalni odgoj spolnih uloga (primjer Švedske, /Rindfuss i Brewster, 1996./, može dovesti do održanja fertiliteta i spriječiti pad nataliteta zbog ženinog zahtjeva za većom autonomijom i smanjenjem životnog tereta.

DONOŠENJE ODLUKE O DRUGOM I TREĆEM DJETETU

Jasno je da je rađanje samo jednog djeteta u obitelji nedovoljno za reprodukciju obitelji, pa s populacijskog stanovišta nisu nevažna pitanja kakva je motivacija za rađanje prvoga, kakva drugoga, a kakva trećega djeteta. Modeli odlučivanja u okviru fertilitetnog ponašanja postavljaju tezu da će se bračni par odlučiti za dijete ako mu rođenje djeteta donosi više zadovoljstva no što zahtijeva napora ili odricanja, ako mu to zadovoljstvo bude veće od onoga koje proizlazi iz zadovoljenja alternativnih potreba, te ako je takva odluka u skladu sa socijalnim odobravanjem okoline. Prema tome, bilo bi logično očekivati da je motivacija za prvo dijete veća nego motivacija za drugo, jer su i prvim djetetom ispunjene mnoge socijalne i psihološke potrebe bračnih partnera, koje ne bi bile ništa bolje zadovoljene s dva djeteta (doživljaj materinstva i očinstva, ispunjenje socijalne obveze, osjećaj vlastite vrijednosti, ženstvenosti i slično), dok bi se udvostručila ulaganja vremena, napora i materijalnih dobara. Istodobno, rađanje drugog djeteta umanjuje dostupnost alternativnih izvora zadovoljenja (materijalnih, profesionalnih i rekreativnih). No, postoji i treći važan čimbenik, društvene norme i pritisak, koji je u ovom području pri-

sutan i značajan. Naime, u većini društava postoje negativni stavovi prema ograničavanju na jedno dijete. I u našem je društvu još uvijek prisutna krilatica "jedno ko nijedno" i stigma "jedinca" kao razmaženoga, egocentričnoga, hladnoga i socijalno neprilagođenoga. Dakle, veća se socijalna vrijednost pridaje rađanju više nego manje djece, iako se na rađanje više od troje djece gleda kao na ugrožavanje dobrobiti obitelji. U izvjesnoj su suprotnosti prema modelima odlučivanja Townesa i suradnici (1976.) ispitujući vrijednosti u osnovi fertilitetne motivacije ustanovili čestu neutralnost stava prema rađanju prvog djeteta, pozitivnost stava prema rađanju drugoga i negativnost stava prema rađanju trećeg djeteta. Činjenica je da rađanje prvog djeteta često motivira i na rađanje drugoga. Motivi mogu biti: stvaranje društva i potpore za prvo dijete, pokušaj uspostavljanja ravnoteže djece po spolu, te praktičnost istodobne brige za dvoje djece (Callan, 1985.). Majke koje ograničuju broj rađanja na samo jedno dijete donekle su slične, po motivaciji, ženama koje apstiniraju od djece, jer po motivacijskom modelu njima rađanje drugog djeteta interferira sa zadovoljavanjem alternativnih potreba, kao što ženama u brakovima bez djece prvo dijete interferira s alternativnim potrebama. U skladu s modelom odlučivanja prema cijeni ulaganja i predviđenom zadovoljstvu, istraživanja su pokazala da majke koje se zadržavaju na rađanju jednog djeteta imaju manji doživljaj zadovoljstva zbog rođenja djeteta i veći osjećaj odricanja i ulaganja, dok majke koje imaju dvoje djece izvješćuju o većem zadovoljstvu zbog rađanja prvog djeteta i o manjem stupnju odricanja zbog djeteta (Callan, 1985.).

MOGUĆNOSTI DRUŠTVENE INTERVENCIJE S OBZIROM NA RAZLIČITE ASPEKTE FERTILITETNE MOTIVACIJE

Iako smo u pregledu i raščlambi postignutih istraživačkih rezultata naveli mnoštvo istraživanja, ipak se iz pomnijeg njegova pregleda jasno uočava da u području fertilitetne motivacije nedostaje još mnogo toga što bi nam omogućilo predlaganje jasnih mjera populacijske i obiteljske politike koje bi pripomogle zaustavljanju pada nataliteta ili, čak, povećale fertilitet. Dva se prigovora postavljaju mnogobrojnim istraživačkim rezultatima: ili su istraživanja provedena na nereprezentativnim uzorci-

ma, ili nedovoljno jasno definiraju fertilitet, ili dobrovoljnu ili prisilnu apstinenciju od djece ne razlučuju od odgađanja rođenja djeteta ili, pak, što je najčešće, ne uzimaju u obzir i ne kontroliraju mnoštvo ekonomskih i socijalnih varijabli koje djeluju na fertilitet unutar ili izvan bračne zajednice. I, što je najvažnije, ni jedno od navedenih istraživanja nije provedeno u našem društvu, u našem kulturnom okruženju i u današnjem socioekonomskom okruženju. No, ako se uzmu izloženi rezultati *cum grano salis*, ako se u obzir uzmu samo oni među njima koji su višestruko potvrđeni i to u raznim sociokulturnim okruženjima te ako se složimo s plauzibilnim postavkama modela fertilitetne motivacije da će fertilitetno ponašanje svakog pojedinca sadržavati procjenu i vaganje relativnih ugoda i teškoća rađanja djeteta, u čemu će veliku ulogu imati sama vrijednost djeteta i roditeljstva za tog pojedinca, možemo oblikovati nekoliko zaključaka/smjernica za moguće populacijske i obiteljske društvene intervencije.

Najprije bismo mogli iz pregleda rezultata zaključiti da najveći pad fertilitetne motivacije, pa time i fertiliteta, ne proizlazi iz odluke bračnih parova da nemaju djecu, nego iz dvaju uzroka koja do toga neizravno dovode, a to su **smanjenje motivacije za sklapanjem braka i odgoda rođenja djeteta u braku**. Oba ova uzroka smanjenoga broja rođene djece, vjerojatno, proizlaze iz dvaju međusobno povezana izvora:

1. privlačnost individualizma, individualne slobode u raspolaganju vlastitim resursima vremena, napora i sredstava, izbjegavanje preuzimanja odgovornosti za obitelj, kao i privlačnost alternativnih vrijednosti koje isključuju ili otežavaju odgovornost za obitelj, kao što su profesionalni razvoj i karijera, stjecanje materijalnih dobara ili hedonizam i eskapizam. Ovi razlozi odgađanja ili izbjegavanja braka i/ili djece mogli bi biti tipični za mlade muškarce, ali i žene, iako su žene, vjerojatno, manje motivirane tim čimbenicima, budući da su podložnije socijalnom pritisku, a i biološki su vremenski znatno ograničenije od muškaraca u donošenju odluke o rađanju djeteta;

2. potreba za autonomijom koja je ugrožena u braku, osobito u braku s djecom i, osobito, ako u braku postoji neravnoteža opterećenosti bračnih partnera, ili neravnoteža moći koja proizlazi iz različitih materijalnih prinosa

bračnih partnera zajednici te nejednakost majčinske i očinske uloge, što proizlazi iz majčina većega vremenskoga i emocionalnog ulaganja u odgoj i brigu za djecu.

Iz ova dva, po našem mišljenju, temeljna uzroka pada zainteresiranosti mladih ljudi za reprodukciju proizlazi nekoliko oblika socijalne politike koji će, ponajprije, biti usmjereni na obitelji, a neizravno bi mogli imati značajan populacijski aspekt.

Prva skupina mjera jesu svi oblici socijalne politike koji bi stimulirali stupanje mladih ljudi u brak: *materijalno olakšavanje osnivanja bračne zajednice* zajmovima, poreznim olakšicama i drugim prikladnim mjerama koje će, ujedno, oslabiti materijalnu privlačnost samачkog života. No, kako je materijalna motivacija tek prividna prepreka stupanju u brak kad se ispuni neki neophodni minimum i, budući da je za motivaciju važnija percepcija zadovoljenja potreba od njihova objektivnog zadovoljenja, a percepcija ovisi o vrijednostima pojedinca, valjalo bi istodobno *povećavati opće društvene i individualne vrijednosti braka i roditeljstva*. Sadržaji i naglasci masovnih medija na vrijednostima bračne zajednice, a osobito roditeljstva, koji se povremeno javljaju u oblicima "novog romantizma" u literaturi, tisku i filmu, vrlo su privlačni mladoj populaciji i često su percipirani kao "novi modernizam", a nedovoljno su iskorišteni i premalog su trajanja i intenziteta. Kako je očito iz jednog dijela istraživačkih rezultata, obiteljska socijalizacija nije osobito značajan čimbenik u prenošenju vrijednosti roditeljstva, ali vršnjačka skupina u školi i na radnome mjestu jest važan agens te vrste socijalizacije, pa bi širenje društvenih vrijednosti braka i roditeljstva bilo najpovoljnije upravo u tom okruženju. Pritom je korisna uporaba modela socijalizacije u javnim osobama i djelatnicima koji projiciraju bračne i roditeljske, a ne hedonističke i eskapističke vrijednosti i čija se istaknutost u medijima može povećati na račun ovih potonjih.

Promicanje vrijednosti međugeneracijskog pomaganja se sve više zapašta na račun individualizma, a ono može imati dvostruku korist u poticanju zasnivanja obitelji. Najprije, valjalo bi ekonomskim poticajnim mjerama i osvješćivanjem vrijednosti potaknuti pomaganje mladih roditelja u osnivanju bračne zajednice ali, istodobno, i pravnom regulativom i ekonomskim, arhitektonskim i stambenim potica-

jima osigurati i brigu mladih za stariju generaciju. Na taj bi se način usmjeravao "tok bogatstva" jednom prema mladima, a zatim bi se vraćao prema starima, što bi moglo povećati vrijednost ulaganja u dijete i promijeniti doživljaj djeteta kao izvora vječnog žrtvovanja bez naknade i nade u reciprocitet.

Jedan od zanemarenih čimbenika, koji nije istražen, ali sigurno nije nevažan u motivaciji za sklapanje braka, jesu i *prilike koje mladi ljudi imaju za upoznavanje* i stvaranje čvršćih veza. Nakon rane adolescencije, dakle baš u vrijeme koje je biološki najpovoljnije za stvaranje bračne zajednice i rađanje djeteta, suvremenoj mladeži nedostaju institucionalni oblici međusobnog upoznavanja. Tradicionalni oblici koji su se temeljili na životu u malim društvenim zajednicama s bliskim i svakodnevnim kontaktima među članovima zajednice, pa i običajno određenim institutima upoznavanja mladih (sijela, prela, sajmovi, druženja poslije mise na selu ili "korzo", druženja i posjećivanja prijateljskih obitelji, čija su se djeca upoznavala i provodila zajedničko vrijeme, ženidbe s "prijateljevom sestrom" ili "prijateljičinim bratom") zamrli su zbog individualističkih oblika i anonimnosti gradskog života, a zamjenjuju ih neprilučni i neizvjesni susreti neznanaca, organizirani u javnim medijima (televizijski telefonski "čvenk", organiziranje sastanaka u omladinskim radijskim emisijama, komercijalno organiziranje povezivanja partnera, a u svijetu i stupanje u veze preko interneta ili "barova za samce"). Svi se ti novi oblici temelje na upoznavanju nepoznatih pojedinaca, što sadrži opasnosti, neizvjesnost i onemogućava postupno razvijanje nužne bliskosti. Vjerojatno je moguće rješenje tog problema zamjena tradicionalnih oblika upoznavanja *osnivanjem klubova mladih*, u kojima bi se sastajale mješovite skupine mladih neoženjenih i neudatih pojedinaca. Oni bi određeno vrijeme u danu ili tjednu provodili u zajedničkim interesnim aktivnostima u tijeku kojih bi se mogli upoznavati i postupno stvarati odnose bliskosti.

Druga se skupina oblika društvene intervencije odnosi na *mjere koje čine privlačnim rađanje i odgoj djece u već sklopljenom braku*.

Već navedeni postupci i društvene intervencije u promicanju vrijednosti obitelji, braka i djece ne smiju se temeljiti na preživjelim i suvremenim generacijama neprihvatljivim modelima *braka neravnopravne raspodjele moći* i

gušenja autonomije članova bračne zajednice. Novim generacijama, osobito ženskim, odbojna će biti i pomisao života u patrijarhalno strukturiranom braku u kojem je ekonomska moć i moć donošenja odluka, te izbora vrste i stupnja angažiranosti u raspodjeli tereta kućanstva i odgoja, koncentrirana u rukama muškarca. Reakcija žena na taj oblik braka, kako je vidljivo diljem svijeta, jest odbacivanje braka (primjer Japana) ili odbijanje, odgađanje ili restrikcija rađanja (bivša DDR) u korist alternativnih vrijednosti. Mnogobrojne intervencije su moguće u tom pogledu jer, kako pokazuje primjer Švedske, kvalitetna društvena briga može bitno odteretiti majku i povećati joj neophodan osjećaj autonomije: omogućavanjem ekonomske i psihološke neovisnosti udane žene, organiziranjem kvalitetne brige za djecu prije škole, kao i prije i poslije školskih sati, osnivanjem kvalitetnih i dostupnih servisa, industrijskom pripremom kvalitetne gotove hrane i dostupnošću kućanskih pomagala, uvođenjem elastičnih oblika radnog vremena i mjesta rada koje omogućuje fleksibilnu raspodjelu dužnosti na majku i oca. O tom čimbeniku osobito valja voditi računa u našem socioekonom-

skom okruženju, u kojem su generacije žena, poput onih u DDR, doživjele autonomiju i djelomičnu brigu društva za djecu i neće biti spremne vratiti se na patrijarhalne oblike ekonomske i socijalne nejednakosti u braku osobito ne u prilikama slabe ekonomske moći društva.

Osim neposredne društvene intervencije za uspostavljanje ekonomske ravnoteže i osiguranje autonomije obaju članova bračne zajednice, važna je u tom području socijalizacija mladeži za nove, egalitarne oblike bračne zajednice. *Odgoj za brak i roditeljstvo* trebao bi promicati vrijednosti egalitarizma u braku, kao i posebno naglašavati *odgoj za očinstvo* i osvješćivati podjednaku važnost očeve i majčine uloge za razvoj djece i skladne odnose u braku. Obiteljsku, školsku i predbračnu socijalizaciju za brak, roditeljstvo i konstruktivno očinstvo valjalo bi poduprijeti i promicanjem tih vrijednosti u javnim medijima, mijenjanjem slike tradicionalnoga braka i projiciranjem slike modernog bračnog ideala, temeljenog na bliskosti partnera, egalitarnosti bračnih uloga i moći, te važnosti konstruktivnog očinstva u odgoju djece.

LITERATURA

- Adler, M. A. (1997.) Social change and declines in marriage and fertility, *Journal of Marriage and the Family* 59:37-49.
- Aldous, J., Mulligan, G. M. i Bjarnason, Th. (1998.) Fathering over time: What makes the difference?, *Journal of Marriage and the Family* 60:809-835.
- Alwin, D. F. (1996.) From childbearing to childrearing: The link between declines in fertility and changes in the socialization of children, u: Casterline, J. B., Lee, R. D. i Foote, K. (eds.) (1996.) *Fertility in the United States: New Patterns, New Theories. Population and Development Review, A Supplement to Volume 22, 1996.* New York: The Population Council.
- Aries, Ph. (1962.) *Century of childhood: A Social History of Family Life.* New York: Knopf.
- Beckman, L. J. (1982.) Measuring the process of fertility decision-making, u: Litton Fox, G. (ed.) *The childbearing decision: Fertility attitudes and behavior.* Beverly Hills, CA: Sage.
- Bledsoe, C. (1996.) Contraception and "natural fertility" in America, u: Casterline, J. B., Lee, R. D. i Foote, K. (eds.) (1996.) *Fertility in the United States: New Patterns, New Theories. Population and Development Review, A Supplement to Volume 22, 1996.* New York: The Population Council.
- Bongaarts, J. i Cotts Watkins, S. (1996.) Social interaction and contemporary fertility transitions, *Population and Development Review* 22:639-682.
- Brayfield, A. (1995.) Juggling jobs and kids: The impact of employment schedules on father's caring for children, *Journal of Marriage and the Family* 57:321-332.
- Caldwell, J. C. (1982.) *Theory of Fertility Decline.* New York: Academic Press.
- Callan, V. J. (1985.) Comparison of mothers of one child by choice with mothers wanting a second birth, *Journal of Marriage and the Family* 32:155-164.
- Campbell, F. L., Townes, B. D. i Beach, L. R. (1982.) Motivational bases of childbearing decisions, u: Litton Fox, G. (ed.) *The childbearing decision: Fertility attitudes and behavior.* Beverly Hills, CA: Sage.
- Casterline, J. B., Lee, R. D. i Foote, K. (eds.) (1996.) *Fertility in the United States: New Patterns, New Theories. Population and Development Review, A Supplement to Volume 22, 1996.* New York: The Population Council.

- Cherlin, A. (1981.) *Marriage, divorce, remarriage*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Chesnais, J. (1996.) Fertility, family and social policy in contemporary Western Europe, *Population and Development Review* 22:729-739.
- Corijn, M., Liefbroer, A. C. i de Jong Gierveld, J. (1996.) It takes two to tango, doesn't it? The influence of couple characteristics on the timing of the birth of the first child, *Journal of Marriage and the Family* 58:117-126.
- Davidson, A. R. i Jaccard, J. J. (1976.) Social-psychological determinants of fertility intentions, u: Newman, S. H. i Thompson, V. (1976.) *Population Psychology: Research and Educational Issues*. Center for Population Research Monograph.
- Feldman, H. (1981.) A comparison of intentional parents and intentionally childless couples, *Journal of Marriage and the Family* 43:593-600.
- Goldberg, D. C. (1985.) *Contemporary Marriage: Special Issues in Couples Therapy*. Homewood, Illinois: The Dorsey Press.
- Goldscheider, F. K. i Kaufman, G. (1996.) Fertility and commitment: Bringing men back in. U: Casterline, J. B., Lee, R. D. i Foote, K. (eds.) (1996.) *Fertility in the United States: New Patterns, New Theories*. *Population and Development Review*, A Supplement to Volume 22, 1996. New York: The Population Council, 87-100.
- Gustavus, S. O. i Nam, C. B. (1970.) The formation and stability of ideal family size among young people, *Demography* 7:43-51.
- Gutman, M. A. (1985.) Fertility management: Infertility, delayed childbearing and voluntary childlessness. U: Goldberg, D. C. (1985.) *Contemporary Marriage: Special Issues in Couples Therapy*. Homewood, Illinois: The Dorsey Press.
- Heaton, T. B., Jacobson, C. K. i Holland, K. (1999.) Persistence and change in decision to remain childless, *Journal of Marriage and the Family* 61:531-539.
- Houseknecht, S. K. (1987.) Voluntary childlessness. U: Sussman, M. B. i Steinmetz, S. K. *Handbook of Marriage and the Family*. New York: Plenum Press.
- Isvan, N. A. (1991.) Productive and reproductive issues in Turkey: The role of domestic bargaining, *Journal of Marriage and the Family* 53:1057-1071.
- Jacobson, C. K. i Heaton, T. B. (1991.) Voluntary childlessness among American men and women, *Social Biology* 38:79-93.
- Jones, R. K. i Brayfield, A. (1997.) Life's greatest joy? European attitudes toward the centrality of children, *Social Forces* 75:1239-1270.
- Kalmijn, M. (1999.) Father involvement in childrearing and the perceived stability of marriage, *Journal of Marriage and the Family* 61:409-421.
- Kidwell, J. B. (1981.) Sibling size, spacing, sex and birth order: Their effects on perceived parent-adolescent relationships, *Journal of Marriage and the Family* 43.
- Litton Fox, G., Fox, B. R. i Frohardt-Lane, K. A. (1982.) Fertility socialization. U: Litton Fox, G. (ed.) *The Childbearing Decision: Fertility Attitudes and Behavior*. Beverly Hills, CA: Sage.
- McAllister, P., Stokes, C. S. i Knapp, M. (1976.) Size of family of orientation, birth order and fertility values: A re-examination, *Journal of Marriage and the Family* 36:337-342.
- Miller, B. (1987.) Marriage, family and fertility. U: Sussman, M. B. i Steinmetz, S. K. (eds.) *Handbook of Marriage and the Family*. New York: Plenum Press.
- Miller, W. B. i Pasta, D. J. (1995.) Behavioral intentions: Which ones predict fertility behavior in married couples?, *Journal of Applied Social Psychology* 25:530-555.
- Milkie i Peltola (1999.) Playing all the roles: Gender and the work-family balancing act, *Journal of Marriage and the Family* 61:476-491.
- Newman, S. H. i Thompson, V. (1976.) *Population Psychology: Research and Educational Issues*. Center for Population Research Monograph
- Onideyi, A. K. (1997.) Female autonomy, socio-economy and reproductive behavior in sub-saharan Africa, *IFE Psychologia: An International Journal* 5:102-126.
- Puljiz, V. (1999.) Profili obiteljske politike, *Revija za socijalnu politiku* 1:21-35.
- Raymo, J. (1998.) Later marriages or fewer? Changes in the marital behavior of Japanese women, *Journal of Marriage and the Family* 60:1023-1035.
- Rindfuss, R. R., Brewster, K. L. i Kavee, A. L. (1996.) Women, work, and children: Behavioral and attitudinal change in the United States, *Population and Development Review* 22:457-482.
- Rindfuss, R. R. i Brewster, K. (1996.) Childrearing and fertility. U: Casterline, J. B., Lee, R. D. i Foote, K. (eds.) (1996.) *Fertility in the United States: New Patterns, New Theories*. *Population and Development Review*, A Supplement to Volume 22, 1996. New York: The Population Council.
- Rindfuss, R. R., Morgan, S. P. i Swicegood, G. (1988.) *First births in America: Changes in the timing of parenthood*. Berkeley: University of California Press.
- Seccombe, K. (1991.) Assessing the cost and benefits of children: Gender comparisons among child-free husbands and wives, *Journal of Marriage and the Family* 53:191-202.
- Simmons, A. B. i Turner, J. E. (1976.) The socialization of sex roles and fertility ideals: A study of two generations in Toronto, *Journal of Comparative Family Studies* 7:255-271.

- Simons, R. L., Whitbeck, L. B., Conger, R. D. i Melby, J. N. (1990.) Husband and wife differences in determinants of parenting: A social learning and exchange model of parental behavior, *Journal of Marriage and the Family* 52:375-392.
- Strauss, B., Hepp, U. Staeding, G i Mettler, L. (1998.) Psychological characteristics of infertile couples, *Journal of Community and Applied Social Psychology* 8:289-301.
- Sussman, M. B. i Steinmetz, S. K. (1987.) *Handbook of Marriage and the Family*. New York: Plenum Press.
- Thornton, A. i Freedman, D. (1983.) The changing American family, *Population Bulletin* 38:1-43.
- Thornton, A. (1989.) Changing attitudes toward family issues in the United States, *Journal of Marriage and the Family* 51:873-893.
- Townes, D. D., Campbell, F. L., Beach, L. R. i Martin, D. C. (1976.) Birth-planning values and decisions: Preliminary findings. U: Newman, S. H. i Thompson, V. (1976.) *Population Psychology: Research and Educational Issues*. Center for Population Research Monograph.
- Udry, J. R. (1996.) Biosocial models of low-fertility societies. U: Casterline, J. B., Lee, R. D. i Foote, K. (eds.) (1996.) *Fertility in the United States: New Patterns, New Theories. Population and Development Review, A Supplement to Volume 22*, 1996. New York: The Population Council.
- Van de Kaa, D. J. (1987.) Europe's second demographic transition, *Population Bulletin* 42:1-57.

Summary

A DESIRE FOR CHILDREN AND THE DECISION NOT TO HAVE CHILDREN: DETERMINANTS, CORRELATES AND POSSIBILITIES FOR SOCIAL INTERVENTIONS

Mira Čudina-Obradović i Josip Obradović

In this paper, the authors analyse and juxtapose the results of demographic, sociological and socio-psychological research of fertility motivation and behaviour with an aim to define the concepts and characteristics of some aspects of fertility behaviour and to determine the causes of reduced fertility in the economically developed countries of the West. Particular importance is given to the decision on bearing a child as a complex process of weighing and measuring investment and the satisfaction of personal values and adjustments against general social values. The changes in the social and individual values of the child and parents in modern countries are analysed and it is found that a positive attitude toward fertility cannot be achieved in traditional and patriarchal forms of marriage. The authors propose promotion and socialisation aimed at an egalitarian model of marriage, in which equality of powers, burdens and individual autonomies will be developed, taking into consideration the general values of a child, of the marriage union and of common material and emotional benefits.

Key words: fertility behaviour, fertility motivation, fertility socialisation, parenthood, motherhood, fatherhood.